

Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві

Катерина Саркісова,
аспірант кафедри політології
Інституту соціальних наук
Одеського національного університету
ім. І. Мечникова

Статтю присвячено теоретико-методологічним засадам аналізу електронної демократії як форми політичної комунікації. Визначається зміст політичних комунікацій, їх рівень в розвинутих країнах. Розглядається сучасна політична ситуація в Україні, а саме: які кроки країна ще має зробити, щоб досягти рівня комунікацій між владою і населенням, притаманного справжньому демократичному суспільству.

Найважливішою ознакою демократії, за визначенням американського політолога Р. Даля, є компетентна участь громадян у процесах формування політичної волі. Саме тому, на нашу думку, базовим ресурсом легітимності влади при демократичному режимі має стати політична комунікація.

Політична комунікація – це процес передавання політичної інформації, завдяки якій вона циркулює від однієї частини соціальної спільноти до іншої (горизонтальна комунікація) та між політичною і соціальною системами (вертикальна комунікація). Найактивніше політична комунікація формує інформаційне поле у період передвиборчої боротьби.

В Україні процес вертикальної комунікації, на жаль, поки що має циклічний характер – він відбувається з періодичністю у п'ять років, що пов'язано з виборчим процесом.

Домінуючою є саме вертикальна комунікація, для якої характерною є проблема зворотного зв'язку. Ця вада властива майже всім представницьким формам правління, що перебувають на етапі становлення. Одним з можливих засобів подолання цього є впровадження до механізмів урядування принципів і процедур „електронної демократії”.

Варіант електронної демократії як форми політичної комунікації на Заході широко застосовується, він має чітко налагоджену форму. В

Україні, де політична спільнота поки що недостатньо організована, політичні комунікації лише починають посідати належне їм місце в житті суспільства. Дослідження цього питання в останні роки стало одним з основних напрямів розвитку вітчизняної політичної науки. Отже, будемо розглядати політичні комунікації в сучасному суспільстві крізь призму електронної демократії, застосовуючи досвід зарубіжної науки до українських реалій.

Винайдення та поширення у ХІХ - ХХ століттях телеграфного і телефонного зв'язку, радіо і телебачення не тільки задовольнило гострі комунікаційні потреби держав, але й обумовило справжню революцію в політиці. Вивчення явищ політичної комунікації у розвинутих країнах можна розпочати з досліджень засобів і методів пропаганди в період Першої світової війни. Вперше уявлення про політичну систему як про сукупність інформаційних потоків і специфічної галузі комунікацій, що впливає на ухвалення та реалізацію державних рішень, сформував американський вчений К. Дойч у праці „Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю”. На його думку, всі інститути й механізми влади (що контролюються інформаційною елітою – дейтократією) становлять відносно самостійні структури, що мають в інформаційному просторі можливості для переробки потоків знань та використання й обміну інформацією [1, с. 9].

Деякі дослідники акцентують увагу на технократичних елементах політичної комунікації, висуваючи на перший план не соціальні, а технічні аспекти інформаційно-політичних процесів. Наприклад, ще в 1960-ті роки німецький теоретик Г. Шельські, який віддавав перевагу організаційно-технічним аспектам організації влади, висунув ідею „технократичної держави”, завданням якої було не реалізація соціальних інтересів суспільства чи інших груп, а забезпечення „влади апаратури”, яка мала власну логіку розвитку і зберігала можливість врегулювання всіх суспільних конфліктів. Пізніше, розвиваючи ці погляди і пояснюючи зародження „інформаційного суспільства”, інші вчені, як, наприклад, Д. Мічн, Р. Джонсон, запропонували гіперраціоналістське трактування політичних комунікацій. Вони відводили комп'ютерній техніці вирішальну роль у подоланні чи не всіх соціальних хвороб [1, с. 10].

Тим часом Ю. Хабермас та інші вчені, досліджуючи інформаційно-комунікаційні процеси, роблять акцент саме на комунікаційних діях та відповідних елементах політики (цінностях, нормах), уявляючи їх у якості основи політичного порядку. Отже, саме людський потенціал комунікацій виявляється значно вагомішим, ніж їх технічні компоненти.

З початку 1970-х років проводяться міждисциплінарні дослідження, головною метою яких є пошук відповіді на запитання: чи зможуть технології „електронної демократії” надати новий імпульс участі громадян у справах суспільства, сприяти подоланню правового нігілізму, посилити

віру електорату в ефективність традиційних політичних інститутів? Звернення до комп'ютерних технологій викликалося, зокрема, необхідністю пошуку виходу з системної кризи західних демократичних інститутів. Нині цей досвід дуже важливий для України.

Нині з рецидивами технократичних підходів доводиться зустрічатися постійно – у різних країнах світу значна частина урядовців (та й деякі вчені) розуміють комп'ютеризацію як необхідність простого збільшення кількості комп'ютерів на душу населення. Україна в цьому не виняток. В академічних публікаціях, не кажучи вже про газетні та журнальні статті, а також у виступах державних діячів часто-густо безапеляційно висловлюється думка, що використання комп'ютерних технологій само по собі сприятиме вдосконаленню функціонування політичних інститутів.

Однак існує і протилежний погляд на проблему. Так, американський соціолог Л. Гроссман впевнений, що „питання не в тому, чи є взаємодії за допомоги миттєвого суспільного зворотного зв'язку через електроніку добрими чи поганими, політично бажаними чи неприпустимими. Подібно до сили природи, це – лише шлях, шлях яким рухається наша політична система” [2, с. 154]. Інші зарубіжні вчені висловлюють точку зору, згідно з якою технології „електронної демократії” взагалі не життєздатні, оскільки базуються на ідеології технологічного детермінізму. Деякі автори звертають увагу на негативні другорядні ефекти розвитку інформаційного суспільства [3].

Термін „електронна демократія” (electronic democracy) вперше з'явився в США і досить швидко став загальноновживаним у багатьох країнах світу. В широкому сенсі це означає можливість залучення громадян до активнішої участі у справах суспільства завдяки використанню комп'ютерних приладів та мереж телекомунікацій. Словосполучення „електронна демократія” більше вживається тоді, коли йдеться про використання комп'ютерних технологій для організації політичного процесу. У вузькому сенсі термін означає використання громадянами інформаційних, а також телекомунікаційних технологій для участі в конституційно передбачених діях щодо управління справами держави та місцевих спільнот.

Правда, використання терміна „цифрова демократія” було б точнішою дефініцією, тим більше, що в наукових публікаціях зустрічаються синоніми терміна „електронна демократія”: „кібердемократія”, „віртуальна демократія”, а навіть „ера інформаційної демократії”. Однак у наш час прикметник „електронний” використовується досить широко і тому став загальноновживаним при описуванні різних аспектів функціонування соціальної системи кіберпростору [4, с. 94].

Саме поняття „електронна демократія” будемо визначати, виходячи з того, що комп'ютер або мережі комп'ютерів використовуються в якості центрального інструментального засобу в функціонуванні у кіберпросторі

інститутів демократичної політичної системи. Отже, під „електронною демократією” будемо розуміти будь-яку демократичну політичну систему, в якій комп’ютери, об’єднані в телекомунікаційні мережі, використовуються для того, щоб сприяти виконанню основних функцій демократичного процесу: вільний доступ до суспільно значущої інформації, свобода слова, участь в управлінні справами суспільства (як шляхом вільного обговорення, так і участі у виборах, референдумах та інших формах волевиявлення громадян) тощо [3].

Розглянемо деякі тонкощі системи „електронної демократії”, виявлені в процесі дослідження, проведеного 2002 року європейськими експертами у складі робочої групи EITO Task Force, яке охопило переважно країни Європейського Союзу. Робоча група констатувала, що за умови правильного підходу мережу Інтернет можна використовувати як винятково ефективний інструмент для того, щоб спрямовувати суспільні інтереси з найбільш популярних і важливих для громадян питань в русло політичних процесів. Одним з найпоширеніших прикладів цього є онлайнове голосування [3].

Взагалі, як свідчить досвід останніх кількох років, використання мережі Інтернет забезпечує громадянам широкі можливості для розширення своєї безпосередньої участі в політичних процесах. Це, зокрема, онлайнвий доступ до процесів прийняття рішень, аналогічні консультації із злободенних проблем, оприлюднення думок і поглядів. Політичним партіям інформаційно-комунікативні технології надають можливості для швидшого досягнення нових аудиторій при менших, порівняно з поквартирним обходом громадян, витратах ресурсів. Нарешті, масові і доступні комунікації між людьми, спільнотами, партіями та іншими елементами суспільства виявляються надзвичайно важливими для процесів формування коаліцій та блоків політичних партій і об’єднань. Однак у кожному з таких випадків для того, щоб мережа Інтернет перетворилась на реальний двигун демократичних процесів, необхідно, в першу чергу, демократизувати доступ до глобальних комп’ютерних мереж. А цю проблему непросто вирішити через неможливість забезпечення масового доступу до широкосмугих комунікацій.

Аналіз ролі Інтернету як гаранта демократії є одним з найперспективніших напрямів у політичній теорії. Р. Даль вважає, що демократія на практиці вже пережила кілька революцій, до того ж її прихильники часто навіть не дуже розуміли, що коїться. Л. Гроссман зазначає, що з розвитком нових комунікативних технологій приходить нова, третя велика епоха демократії [5, с. 52].

В дослідженні теми „електронної демократії” на даному етапі можна виокремити три основні підходи. Один з них обстоює так звану „популістську точку зору”, згідно з якою Інтернет забезпечує можливість індивідуального впливу на уряд та його політику. Е. Коррадо і Ч. Фейрстоун

відзначають, що Інтернет може забезпечити спілкування громадян з урядом „без посередників”, а також зменшити залежність простих громадян від виборних посадових осіб, політичних партій та угруповань, захищаючи свої економічні інтереси [5, с. 54]. Інтернет, надаючи широкі можливості для обміну інформацією, з одного боку, посилить вплив простих громадян на політику, а з іншого – послабить вплив тих, кому нині належать засоби масової інформації. Отже, чим більше можливостей для громадян безпосередньо спілкуватися з урядом, тим, можливо, більше залученими до політики вони стануть, а чим більшим буде їх залучення, тим сильнішою буде і їх привабливість як особистостей.

„Популістська теорія” ґрунтується на ідеї, згідно з якою засоби комунікації є фактором, що частково визначає ступінь політичної активності виборців. Сьогодні відносно обмежені для ефективного обміну політичною інформацією засоби масової інформації перебувають у віданні політтехнологів, груп осіб, які захищають свої економічні інтереси, а також інших політичних еліт. Інтернет, з популістської точки зору, децентралізує доступ простих громадян до обміну інформацією. Особиста участь громадян в політиці буде збільшуватися із зростанням їх впливу на суспільне життя. Цей процес, досягнувши певного розвитку, призведе до трансформації суспільства.

Згідно з так званою „комунітаристською” точкою зору, Інтернет сприятиме перебудові зв'язків між різними соціальними шарами населення. Основна функція Інтернету полягатиме у формуванні й розвитку суспільства. На думку Х. Рейнольда, спільнота складається тоді, коли люди взаємодіють в мережі Інтернет досить довго, внаслідок чого між ними утворюються міцні зв'язки, а Інтернет позбавляє цей процес від обмежень, обумовлених фізичною віддаленістю у просторі [5, с. 57]. Таке позбавлення спільноти від обмежень, які накладаються географічним місцезонашуванням, розширює те, що нині зветься локальною спільнотою, до масштабів держави чи й усього світу в цілому.

На цьому очікуванні будується ширший спектр можливостей: збільшення взаєморозуміння, зростання поваги до думки інших, усунення дискримінації за расовою чи статевою ознакою, створення спільних цінностей. Якщо популістська теорія стосується змін у взаємодії громадян з урядом, то очікування прихильників комунітаристської теорії базуються на посиленні взаємодії громадян між собою.

Концепція „прискороного розвитку плюралізму” будується на двох припущеннях. Перше полягає в тому, що збільшені завдяки мережі Інтернет можливості отримання і обміну інформацією не змінять самого сенсу плюралізму. На індивідуальному рівні Інтернет ніяк не зможе змінити те, що більшість людства надзвичайно перебірлива у виборі політичних проблем і засобів отримання інформації. Люди виявляють відносно сильне зацікавлення лише до невеликої кількості політичних

проблем, залишаючись байдужими до решти.

Друге припущення стосується проблеми залучення населення. Інформаційний потік та обмін інформацією полегшують залучення громадян до участі в політичному процесі, а також організацію і здійснення політиками, активістами та іншими зацікавленими особами самого цього процесу. Крім того, можливість широкого доступу до інформації прискорить розвиток різноманітних політичних процесів. Менші витрати на організацію колективних дій завдяки Інтернету будуть найбільш вигідними для певної групи населення, а саме тієї, яка або перебуває за межами традиційних державних і приватних організацій, не залучена до бізнесу, або не є частиною будь-яких професійних організацій [1, с. 216].

З точки зору концепції „прискороного розвитку плюралізму”, Інтернет сприяє „подрібненню” сучасної політичної системи відповідно до економічних інтересів політичних груп та переходу до гнучкої системи, яка базується на різних стратегіях впливу політичних груп, найменш залежних від суспільних інститутів та організацій.

Інтернет справлятиме серйозний вплив на політичне життя суспільства, незважаючи на те, що існує багато причин теоретичного і практичного характеру, які змушують сумніватися в існуванні безпосереднього зв'язку між змінами у сфері комунікаційних технологій і політичної активності населення. Є і серйозні підстави вважати, що Інтернет сприятиме децентралізації контролю над приватними засобами масової інформації, створюючи перешкоди для їх укрупнення.

Дослідники бачать перспективи в потенціалі Інтернету не тільки в тому, щоб зробити політичний зв'язок і потоки інформації ефективнішими й прозорішими, але також у тому, щоб використовувати кожну зручну нагоду для участі громадян у політичних процесах. Найбільш значущими є: ефективніше управління завдяки ефективним організаційним діям, краще налагоджений зв'язок між політикою і громадянами, більш практичні політичні рішення внаслідок об'єднання знань громадян, що ґрунтуються на досвіді.

Ідеї формування ефективного громадянського суспільства з випереджаючим розвитком горизонтальних зв'язків між виборцями отримують необхідну матеріальну базу з розвитком електронних, комп'ютеро-опосередкованих комунікацій.

Ключове питання під час оцінки ролі інформаційних технологій для демократії полягає в тому, наскільки уряди і громадянські суспільства навчаться використовувати можливості, які надаються їм новими каналами інформації і комунікації, щоб просувати та посилювати базові представницькі інститути, які об'єднують громадян в державу. При такому розгляді можливості для суспільної участі, які створюються завдяки новій технології, безумовно, важливі. Але Інтернет спроможний і генерувати інформацію, посилюючи прозорість, відкритість діяльності й підвищення

**Електронна демократія
як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві**

Катерина Саркісова

відповідальності владних органів національного і міжнаціонального рівня, а також посилювати канали інтерактивного спілкування між громадянами і посередницькими інститутами. Інтернет реалізує деякі з цих особливих функцій краще, ніж будь-які інші засоби. А саме, Інтернет міг би: надати зручніші засоби для взаємодії в політичних кампаніях партіям меншості, ніж традиційні масові засоби інформації (газети, радіо, телебачення); забезпечувати ширший одночасний доступ для журналістів до офіційних документів та поточних законодавчих ініціатив і пропозицій.

Існують також і проблеми, пов'язані з ризиками електронної демократії. Серед них - небезпека маніпулювання голосувань та виборів через недостатній захист даних, небезпека поділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих, хто нею не володіє (цифровий розподіл), і, внаслідок цього, обмеження принципу демократії вибору, небезпека пропаганди злочинних та екстремістських угруповань та їх впливу, особливо на молоде покоління.

Найбільш реальні перспективи в Україні має процес використання Інтернет-технологій для подальшого розширення можливостей існуючої системи представницької демократії і розвитку процесів „електронної демократизації”. Її основний сенс полягає у використанні Інтернету для таких цілей: 1) розширення доступу виборців та ЗМІ до законотворчої діяльності; 2) зменшення витрат при формуванні асоціацій та об'єднань виборців; 3) зростання ефективності зворотних зв'язків між виборцями та їх представниками у законодавчих органах влади.

Одним з прикладів реальних кроків з перетворення цих ідей у життя зробила Ю. Тимошенко. 7 грудня 2005 року на міжпартійному з'їзді свого блоку вона проанонсувала початок роботи двох Інтернет-проектів – „Ідеальна країна” та „Електронна демократія”. За її словами, метою обох проектів постає об'єднання інтелекту народу і влади. Актуальність проекту в тому, що в країні не існує спеціальної методики обліку пропозицій інтелектуальної частини народу у виробленні стратегії розвитку України.

Ю. Тимошенко стверджувала, що це єдиний шлях до того, щоб ідеальна країна, яку хоче будувати кожен, могла б створюватися разом з усім народом. У випадку запуску проекту держава отримає якісну, адаптовану до розуміння інтелекту нації стратегію розвитку держави.

Блок Ю. Тимошенко стверджує, що готовий запропонувати Україні проект під назвою „Електронна демократія”. Проект має базуватися на Інтернет-мережі. Він дасть можливість кожній людині, яка бачить, де ми маємо нелогічне законодавство, подати свої пропозиції, які слід брати до уваги при підготовці документів для Верховної Ради України. Крім того, в публічному, відкритому режимі буде аналізуватися кожна поправка до закону [6]. Так практично буде створено електронний парламент, який перебуватиме у міцному зв'язку з Верховною Радою, і політична сила на

рівні закону закріпить право народу брати участь у законодавчому процесі.

Безумовно, держава зацікавлена наситити інформаційними технологіями свої служби, аби ті мали можливість оперативніше та якісніше приймати рішення. В першу чергу, служби з підвищеною часткою відповідальності, а також пов'язані зі створенням обліку різного виду: матеріальних ресурсів, фізичних і юридичних осіб, їх прибутків. Так автоматизація робить суспільство більш прозорим для держави.

Але зустрічного руху поки що немає. І це приховує в собі чималу небезпеку, адже у нашій країні рівень доступу населення до сучасних технологій надто низький. Якщо інформатизація бурхливо розгортається „на горі”, не проникаючи в суспільство, то вона позбавляє громадян можливості стежити за діяльністю держструктур, контролювати їх, тобто не тільки не робить державу прозорішою, але й може посилити її монополію на інформацію. Електронізація „згори” дасть правлячій еліті додаткові можливості для маніпуляції суспільством та окремою людиною.

Технологія може змінити методи регулювання, але не міняє їх суть. Інформаційна відвертість не стане прямим наслідком надання цифрової форми відносинам громадян та державних інститутів та навряд чи призведе до лібералізації суспільних відносин. Про це свідчить, до речі, досвід Сінгапура – країни зовсім не демократичної, яка, однак, лідирує за ефективністю використання систем електронного уряду. Прикладів яскравого контрасту між рівнями соціального і технологічного розвитку держав в усьому світі скільки завгодно. Далекі від демократії султанат Бруней, Малайзія, Саудівська Аравія, князівство Дубай та Об'єднані Арабські Емірати вже сьогодні мають такий рівень розвитку ІТ, якого, за проектом „Електронна Україна”, ми не будемо мати навіть 2010 року. Громадянське ж суспільство у більшості цих країн перебуває десь на етапі раннього феодалізму.

Електронна революція неспроможна зробити поліцейську державу більш відкритою. Ніякий, навіть найкращий ІТ-проект, не зможе замінити демократію. Навпаки, завдяки новітнім технологіям суспільство стає більш прозорим для влади, а це означає – і легше контролюваним. Держава, яка незадовільно функціонує, аж ніяк не стане кращою завдяки електронному уряду. Відстале суспільство не перескочить з посттоталітарного в демократичне через те, що населення отримає доступ до тих чи інших інформаційних ресурсів.

До того, як залучати нові проекти, пов'язані з впровадженням ІТ-технологій у сфері керівництва державою, Україні необхідно детально вивчити досвід країн, в яких такі методики вже широко використовуються. Дуже важливо досягнути того, щоб доступ до Інтернету отримало понад 80 % населення, бо нині так широко українськими громадянами Інтернет не застосовується. Поки ж сподіватися на кардинальне політичне перетворення світу за допомогою технологій Інтернету не доводиться.

**Електронна демократія
як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві**

Катерина Саркісова

Література:

1. **Соловьев А. И.** Политические коммуникации. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
2. **Вершинин М. С.** Электронная демократия как компьютеро-опосредованная форма политической коммуникации // Материалы международной научно-практической конференции „Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах” – „Коммуникация – 2002”. Ч. 1 – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2002. – С. 153 - 155. //http://www.russcom.ru/rca_biblio/v/vershinin.
3. **Бондаренко С. В.** Социальные технологии „электронной демократии” //http://library.cjes.ru/online.
4. **Березин В. М.** Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. М.: РИП-холдинг, 2003. – 174С.
5. **Вершинин М. С.** Политическая коммуникация в информационном обществе. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 253 с.
6. Идеальная страна и Электронная демократия // www.tymoshenko.com.ua/rus/news.